

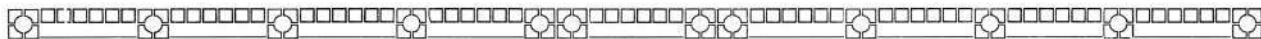
z grandioznimi kompozicijami, ki se lahko prevržejo v banalnost, ne ljubi ter se ni nikdar poizkušal v njih. Jama ne išče razmaha nazunaj, nego dovršitve v notranjosti slike, skrivnosti narave, ki jih človek sveta ne opazi. Zdi se mi kot mehanik, ki konstruira z vso preciznostjo čudovito neznano kolesje zamotnega stroja, v vsej filigranosti, zaprt svetlu, premišljuječ neodkrita tajnosti. Splošno izobražen evropski človek, ki ga mika neznano ter se peča sedaj tudi z okultnimi vedami.

V umetniškem razvoju Matija Jama razločujem dosedaj dve veliki dobi, v tretjo je stopil v poslednjem času. Prva doba, „Sturm und Drang“ z monakovskimi vplivi, je bila doba, ko je deloval v Monakovem in doma v družbi z Jakopičem in drugimi tovariši. Jama je bil takrat popoln idilik, ki je slikal v mehkih kontrastih, polagal barve s spahtelom fino in precizno drugo poleg druge, vendar pa je gledal na celotno ubranost mehkih prehodov. Njegovi sujeti so bili takrat lirski: visoki bregovi z mirno reko, samotne hišice na zeleni tihi trati z belimi oblaki na modrem nebu v mirni solnični luči, zelene breze v

dežju in vasice, ko se vlega mrak. Okoli l. 1908. pa je stal Jama na višku druge dobe, dobe objektivnosti, ki se bliža naturalističnemu pojmovanju umetnosti. V slikarski tehniki, zmožnosti reprodukcije je takrat dosegel vrhunec. Najtežje svetlobne probleme v prosti naravi podaja z lahkoto, tako da „načina“ sploh ni poznati. Risarija se zdi ob sebi upevna, da je ne opaziš, konture predmetov nikjer ne silijo vun in barve niso nikjer presekanke: vse je potopljeno v luč in prozoren zrak, zlasti zrak. Neko mirno objektivnost diha delo iz tega časa in vzbujajo iluzijo narave same, brez subjektivnega znaka. V tem oziru se takratna Jamova dela znatno razlikujejo od del drugih „Savanov“.

Najnovejše stvari Jamove iz Holandije in Dürnsteina pa nosijo že nekaj novih znakov na sebi. Semintam so strogo tehnično manj precizne, zde se mi mnogo bolj duhovne, občutene. Pot sinteze je to, sinteze duše in narave.

Jama sam pa pravi: „Tistega, za čimer grem, še nisem dosegel. Velika izguba časa za menoj! Seve, potrebna. Nadejam se kaj boljšega v bodočnosti.“

Književnost.

Oton Župančič.

Spisal F. S. Finžgar.

Za Gregorčičevim I. zvezkom — dve knjigi pesmi, ki so doživele v Slovencih v desetletju drugi natisk.¹ Kdor količkaj pozna naš knjižni trg, ve jasno, da je to hip, ob katerem se človek z veseljem ustavi. Ustavi se s toliko večjim veseljem, ker se ne more otresti misli, da naša doba ne ljubi pesmi, ker je prerealistična in vsa potopljena politično in socialno inter arma — ali pa da je toliko naš okus izza dobe Šentviškega Tabora napredoval in se umetniški izčistil, da komaj izmed tolpe verzov — eni sami pesmici pritisnemo svoj placetum. Naj že je kakorkoli, to je dejstvo, da je moral pesnik, ki prodre z drugi natiskom dveh knjig, čudovito globoko zastaviti plug v brazdo. Pesem takega poeta ni ponižna vejica v lozi, in ni boječa lučka v sanjavi sobici — njegova pesem mora biti mejnik — iz granita, mora biti blisk od izhoda do zahoda — in grom, ki udari za bliskom, da se vse ozre — in se začudi. Če ni v umetnosti njegova pesem to —, potem zastoj čaka kmalu drugega rojstva. Župančič je to in je ta dogodek doživel po pravici. —

Župančič je lirik, skozinskoz lirik. Par romanc nima z njim nič opravka. Sam se je definiral na zadnji strani prve knjige:

Ej, pesmice, ej,
ve hčerke trenutka,
utrinki plamena večnega —

¹ Oton Župančič: Čaša opojnosti. Čez plan. Drugi natisk. Založil L. Schwentner v Ljubljani, 1911.

S temi vrsticami je v verzih povedal, kar trdi esteti in pisatelji poetik v dolgih razlagah: kje tiči, kje je kal in klica lirike?

Stvarjajoča domišljija liričnega pesnika se opre in oprime vselej tega, kar pesnik trenutno občuti v srcu. Njegovo srce je žarišče, ki gori v veselstvo, zgrabi in ožari hipec, trenotek, ki gre mimo njega, in mu vdahne življenje, in z življenjem mu podeli pravico večnosti. Tisoči vidijo iste hipce, srečajo iste trenutke, pa jih ne občutijo. Lirik jih občuti in da materiji formo. Zato pravimo: Ustvarja —; pesem je „utrinek plamena večnega“. Ker je pa ognjišče teh utrinkov srce, in ker je srce nemirno, ker so v njem solze in smeh, kletev in blagoslov —

naj se srce navriska in izjoče

in ker so hčerke tega srca — hčerke trenutka — so in morajo biti, če so žive in zakonite — take, kakor njih oče v hipu ustvarjanja.

Toda ni še popolna lirika tam, kjer je pesem samo golo občutenje, čista štimunga, tudi ne tam, kjer je forma samo lepa muzika jezika, jedra pa bore malo ali nič, ampak tam in tista lirika je prva in prava, kjer praskečejo iz pesmi tudi žareče iskre duha, kakor utrgani zubli od gorečega kresa.

Vendar mornar, ko je najvišji dan,
izmeri daljo in nebeško stran...

Župančič je sam povedal Cankarju pri obisku, da mu je pesem izliv vse notranjosti — da se mora sama zapeti. „Kadar pišem, zapišem verz, kakor se je sprožil sam.“ To je Župančič povedal, pa je za

onega, ki ga je prebral, večkrat prebral, popolnoma vseeno, ko ne bi bil tega nikoli razodel. Vsaka pesem, vsaka vrsta je dokaz: Vse to se je sprožilo ob svoji uri — v trenutku — samoodsebe. In ker in kakor je človeško srce nemirno, valujoče nakvišku in navzdol, v greh in kes, v ljubezen in sovraštvo — v moč in obup, v veselje in radost, — tako so ti utrinki vsi povrsti otroci teh ur.

ti roža mogota,
mimo tebe sem šel in pogledal sem te
in sem ves vstrepetal.

Kakor pri pretežni večini lirikov, je pri njem takisto prva struna, ki se prebudi v srcu — erotična.

Pa zares erotična — ne osladno poltena. Prva ljubezen pa je varana — in res žalostno jekne mlado srce, ki se še ni dokopalo do moči:

O duša moja — ugasnil tvoj je dan!

Toda jasno se kmalu zave, da je njegova ljubezen le tisti hip, tisti trenotek, ki ga mora ovekovečiti, tisto tajno občutje, ki ga mora pomagati — utelesiti ona:

O jaz sem bogat —
pomagaj — pomagaj mi dvigniti
moje duše zaklad.

Toda leta beže — iz mladeniča zori mož in hudomušno pomežikujoč zapoje:

A bor se priklanja, priklanja,
iz daljave le k ljubici sanja.
Gospod Petrin je šel mimo
in je rekel: Ta bor je pa pesnik.

Taka je cesta in steza skoz Župančičevo erotiko. Vrisk in jok, tiho hrepenenje — blodnje in sanje, greh in kes. Kes mu privre iz duše ob misli na mater, kesa se pred čisto ljubljenco. Nič ni cinizma v tem. Kakor mu je duša napojena od rodne krvi, tako ta duša trepeče in moli svoj confiteor. Prav nasprotno kakor Aškerčev „Starčev kes“ na smrtni postelji, ko ga gnevi žalost, da ni izpraznil kupe pohotne vselej in vsake. Kako smešna poza! In Aškerc sodi, da je ta poza moč! Kaj še! Fabrikat jako slabe pasme je. Pri Župančiču je moč, ko se razjoka očitno, ko se kesa in blodnjo prizna. To je moško! Zakaj vsi moderni ditirambi, kako smo silni, sami svoji, svobodni in čisti, so za pametnega človeka humbug, boj z vetrom, pusto donkižotstvo. V Župančiču žari sila in gori moč, kakor v nikomer drugem. In ta sila in ta moč ni nič manjša, ko se je napil iz čaše opojnosti — se napotil čez plan pa stopil pred mater in ji priznal:

Glej, in sedaj sem nazaj,
ali majka, znaj:
sinko tvoj često je pal,
ali vselej je vstal!

In tako prehodi in preblodi svet, dokler ne stopi pred njo in ji pove očiščen od bojov in prevar kot mož:

Pa kaj mi je mar,
če me ljubiš, če ne!
O vedi, dekle:
kot uživam te jaz,
tak nikdo nikdar
te užival ne bo.

Njegova ljubezen se širi, iz tujine zaječi in zakoprni po ljubici, največje ljubezni vredni in potrebni — po domovini.

Da mi je za zarjo blestečo pogledati
in kaj ljubega, dobrega ti povedati
v teh težkih dneh,
o domovina...

Domovina je zadnja beseda na zadnji strani drugega zvezka in s to besedo, sodim, je pesnik kakor z odločno gesto otresel vse, kar se je še držalo njegovih nog in ga tiralo na stranpotice v poklicu, ter je zamahnil in pokazal: Tukaj — glej, moja njiva — domovina!

Ali na tej erotični poti, po kateri je cestoval pesnik od otroka do moža, v zimskih žarkih, po stezah brez cilja, kjer je trgal bolne rože, dokler se ni zasvitalo jutro, dokler ni potrkal na okno beli dan — na tej erotični poti ni samo ljubil in ljubkoval — kaj še! Bratec-učenček je modroval s sestroco-modrico, vriskal kot fant, po strani klobuk, moževal kakor ded, hudomušno pocukal nekoga za narodno brado, s hudičem kvartal in teto prevarjal — trgal mak z nedri ljubljanskega polja — in zamišljen sredi brazd vpraševal:

Kaj si sejal, mladenič, kaj boš žel?

Vse to. —

Toda nenadoma zazeva pred njim grob umrlega prijatelja-pesnika, in kakor krvav blisk mu preseka pot trdo vprašanje o resnobi življenja. Smrtni dih prijateljstva mu izbije iz roke čašo opojnosti. Skoro bi ga bil strl ta udarec, potrl ga ni, dasi

bil sem sam
kot hrast sred polja zmrzujoč...
— — — — —
in tisti čas
sem vedel, kod gre moja pot,
in takrat sem spoznal
vso tvojo neizprosno slast,
ti temna nad menoj oblast...

In pozval je predse prijateljstva obraz bolečin — in ta mu je narekoval maksimum življenja — moč:

kot meč, svetlo nabrušen
in v ognju in v strupu izkušen
on, ti — in na drugi strani — magari ves svet.

Zdi se, kakor bi bila smrt nastavila nož na njegovo srce in rekla: kaj bi kaplje in kapljice! Curkov hočem, vročih, močnih curkov krvi iz tvojega srca. In vse druge pesmi, v katerih zveni tako mogočno vsa sila in koprnjenje, niso nič drugega, kot studenci od tega studenca. Pripogni se in pij!

Pa oblika? Toliko silne sile v jeziku, tako jasnih in krepih figur — tako bujne fantazije nima in ne razodeva nihče. To stoji. In dikcija? Nobenega verza preveč — nič razblinjenega, vse kratko, vse odrezano. Da, sam sem mislil, da je tuintam preteman, da je tuintam veriga pretrgana. Pa ko sem večkrat bral, sem našel tudi ta pogrešani ud. In to vselej pri pesmi, kjer se je pesnik sam najgloblje zamislil. Lahna ljubavna pesmica, veseli trenotek, to pa steče gladko vselej, kakor sladka misel, ki poboža in se odziblje dalje. In prav to je druga vrлина njegove pesmi. Vse mu je pokorno: Od strofe iz samih medmetov do žlahčiča soneta: kakor deklica — tako krilo, kakor mož — taki škornji.

S tem bi bila aplikacija uvodne definicije, kaj je lirik, v površnih potezah obrazložena in dokazana: Župančič je lirik — stvarnik trenutkov, kakor jih je občutil on — kot človek — in samo kot človek, pa nič drugače. S tem, bi se moderno sodilo, je kritike konec. Moje iskreno prepričanje pa pravi, da ne. Dolžnost kritika je, da se ozre tudi na iskre, ki praskčejo iz teh kresov, iz plamenov in plamenčkov njegovega žarišča — srca.

Župančič je človek nove dobe, je njen sin in njen apostol. Zato bi bilo nemogoče, da bi preko tega srca valovilo vse vrvenje in hotenje sedanjega individualizma, subjektivizma, skepse in nekrščanstva, ne da bi iz srca jeknil gromki odmev. In ta doni iz mnogih pesmi — zadoni kot dvom, zadoni kot kult človeka, zadoni celo frivolno. On je z nogo in krvjo vrstel v svoj narod — odtod kar naradni izliv sprelepih njegovih pesmi, kjer se dotakne momentov naše religije. Toda omamljen od moderne čaše opojnosti sega pod nebo za drugimi cilji — daljnimi in neznanimi, za nečem velikim, zgolj človeškim, za zarjo, za lučjo — in v taki ekstazi bi pohodil vse v svoji moči —

kakor gre vihar
na vrancu oblaku jahaje,
in kadar pade njegov udar,
nebo se in zemlja zamaje.

Ključ do tega — kje? Pojdimo z njim v galerijo, pred Bilekov kropilnik. Najtežja pesem — pa najgloblja in zame ena najlepših.

Pred njim je Krist. Vsega človeštva greh

tišči mu glavo, v mukah nagnjeno

Tu pal bi na kolena in jecljal
molitve davno zabljen —

Za njegovim hrbtom, ko strmi v križani kip, hodijo obiskovalci galerije: Banalnost, vpuhle fraze, cinizem, celo: „Ostudno, fej.“ — On pa stoji — stoji pred kipom, dokler ni sam. Nato — s Kristom v očeh je bežal od ljudi — domov, da ob postelji

tam pred njim poklekne
in izpovem mu vse življenje svoje —

Doma. Duša vzkrikne v grozni disonanci:

Namestu Krista gola odaliska
raz steno namežikne mu...

Zasanja. Jasno vidi, kako je kupil kip debel gošpod — in ga mencaje si roke, kaže gostom. Postavil ga je med Afrodite in pijane Bakhe:

Krist v družbi taki — ni li to kontrast?

In on čuje Krista, ki ga prosi: Reši me te družbe, ujet sem. — Gre, ruje žeblje — vse — do zadnjega — tedaj ga splaši korak — delo je nedovršeno, pri zadnjem žeblju omaga:

Korak zadržne
po gladkih tleh — in Krist je zatemnel.
In on je vedel,
da panski se reži obraz za njim.

Tu je odkritosrčna konfesija: človek in zadnji žebelj. Kako silno se požene človek — resnosti in hrepenenja poln, da bi si otresel prah od grešnih

nog. Otresa ga, ruje nogo iz blata, iz zmote od dvoma — ruje — ruje in — konec koncev:

panski se reži obraz za njim.

To je človek — in človeštvo z modernim kultom človeka v toliki meri, da devlje s prestola Boga — in nanj človeka. V tej pozi tega kulta naskakuje modernik nebo in kar je tam. Župančič je tudi modernik, pa tako odkritosrčen in tako brez laži, da mu je ob tej uri privrelo iz duše samoodsebe tudi to, kar je nujna posledica tega kulta:

Jaz bilka nemirna sred polja,
trst v vetru omahujoč.

To je konec himne na morje ob Kvarneru, ko se obrne od križa — in to je konec vsakega samočloveka, ko stopi na tisti rob, kjer se mu zvrta v umu in iz prepada reži vanj sfinga — nema, brez odgovora na kipeče vprašanje njegovega srca in duše. Namesto neme sfinge nam je doslej odgovoril edino Oni, ki se je ponižal z neba do zemlje in nam razodel z usmevom neizmerne ljubezni na ustnicah: Sine me nihil potestis facere... Tu še socialni moment. Danes ne bo nihče več trdil, da se piše za par sto ljudi — piše se narodu. Pesnik pa je apostol tega naroda. Zato vprašanje: Ali ni njegova dolžnost, da veliča svetinje tiste, ki so narodu v blagoslov, in nikdar ne skruni „svetih dvorov“? — Sklepam ob večerni uri, in ker poznam pesnikovo resnost in resnobo pa ljubezen in hrepenenje po resnici — brez laži, šepetam psalm: Quare servum tuum, Domine...

~~~~~

Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku. Zbral dr. Franc Kos, c. kr. profesor. Tretja knjiga (l. 1001.—1100.).

O novem zvezku Kosovega „Gradiva“ sem že napisal daljše poročilo za „Čas“. Na prošnjo uredništva, hočem tudi tu podati nekaj misli o knjigi, ki naj ji bodo za spremstvo na pot v slovensko javnost. Vodi me pri tem želja, da bi vzbudil zanimanje čim širših krogov za književno podjetje, ki je tolikega kulturnega pomena za naš narod, da zasluži vsestransko podporo.

V vrsti knjig, ki objavljajo gradivo za slovensko zgodovino, je sedanja knjiga tretja. Od prvih dveh zvezkov se precej loči po obsegu, pa tudi po vsebini. Znamenitih zgodovinskih pojavov Slovenstva bi kdo zaman v njej iskal. Večinoma so tujci, tisti karantanski vojvodi, grofi, patriarhi in škofje, ki knjiga o njih govori. Vendar so za nas zato pomenljivi, ker je bila z njimi tesno združena usoda našega ljudstva. Ako iščemo sledov združenja v tistih časih, moramo zelo natančno prelistavati razne darilne in kupne pogodbe, da najdemo še tuintam zabeleženo kako slovensko ime. Iz teh drobtin moramo sestavljati slovensko zgodovino enajstega stoletja.

Ni posebno vesela slika, ki nam jo razgrinja „Gradivo“. Naše dežele so bile „kakor kolonije“ z vojaško upravo, podrejene nemškemu cesarstvu. Tuj oblastniki in gospodarji so vladali v njih. Isti znaki so imele tudi vse oblike kulturnega življenja, ki so se pričele pojavljati med Slovenci. — O slovenskem plemstvu imamo komaj zadnje sledove, svobodnih